

ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ

Τιμητικός Τόμος

για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ
ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΓΕΩΡΓΙΟ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕ

Κυδάλιμος

Το επίθετο στον Όμηρο σημαίνει ένδοξος, φημισμένος, ευγενής. Συχνότερα αναφέρεται η έκφραση *κυδάλιμον κῆρ*, ευγενής καρδιά, για να χαρακτηρίσει τους σημαντικότερους ήρωες του έπους: τον Νέστορα (Ιλ. Τ 235) και τους γιούς του Θρασυμήδη και Αντίλοχο (Ιλ. Ρ 378), τον Αγαμέμνονα (Ιλ. Κ 16), τον Αχιλλέα (Ιλ. Σ 33), αλλά και τον Έκτορα (Ιλ. Μ 45).

Φωτογραφία εξωφύλλου: Βοϊδοκοιλιά: Πήλινο ελληνιστικό πλακίδιο με παράσταση ιππέα (φωτ. Παναγιώτης Λαμπρόπουλος).

ΣΕΙΡΑ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΩΝ AURA 4
AURA SUPPLEMENT 4

ATHENS
UNIVERSITY
REVIEW OF
ARCHAEOLOGY

ISBN:

978-960-466-231-9

978-960-466-233-3 (SET)

ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ

Τιμητικός Τόμος

για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2020

ΣΕΙΡΑ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΩΝ AURA 4 • AURA SUPPLEMENT 4

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ • EDITORS

Κωνσταντίνος Κοπανιάς • Γιάννης Παπαδάτος

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ • EDITORIAL ADVISORY BOARD

Γεώργιος Βαβουρανάκης || Γιάννης Γαλανάκης || Γεωργία Κουρτέση-Φιλιππάκη

Ελένη Μαντζουράνη || Χρήστος Ντούμας || Διαμαντής Παναγιωτόπουλος

Ελευθέριος Πλάτων || Νάγια Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα || Arnulf Hausleiter

Παναγιώτης Κουσουλής || James Osborne || Πάνος Βαλαβάνης

Χρυσάνθος Κανελλόπουλος || Παυλίνα Καραναστάση || Στυλιανός Κατάκης

Ευρυδίκη Κεφαλίδου || Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά || Αντώνης Κοτσώνας

Νότα Κούρου || Βασίλειος Λαμπρινουδάκης || Δημήτρης Μποσνάκης || Όλγα Παλαγγιά

Λυδία Παλαιοκρασσά || Ελευθερία Παπουτσάκη-Σερμπέτη || Δημήτρης Πλάντζος

Εύα Σημαντώνη-Μπουρνιά || Katja Sporn || Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου

Μιχαήλ Τιβέριος || Σοφία Καλοπίση-Βέρτη || Μαρία Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου

Γεώργιος Πάλλης || Μαρία Παναγιωτίδου || Πλάτων Πετρίδης || Andreas Rhoby

Peter Dent || Παναγιώτης Ιωάννου || Θεοδώρα Μαρκάτου || Ευγένιος Μαθιόπουλος

Ευθυμία Μαυρομιχάλη || Δημήτρης Παυλόπουλος || Σουλτάνα-Μαρία Βαλαμώτη

Λίλιαν Καραλή-Γιαννακοπούλου || Βασίλειος Κυλίκογλου || Αλεξάνδρα Λιβάρδα

Ιωάννης Μπασιάκος || Σέβη Τριανταφύλλου || Μάρλεν Μούλιου || Αλεξάνδρα Μπούνια

Μαρία Οικονόμου || Ελευθερία Παλιού || Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος || Απόστολος Σαρρής

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ • LAYOUT

Βασιλική Σχίζα

Εκδοτικό Σημείωμα • Editorial

Το Περιοδικό του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης (AURA) είναι ένα διεθνές περιοδικό με σύστημα διπλής ανώνυμης αξιολόγησης, το οποίο εκδίδεται από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Στόχος του είναι η δημοσίευση πρωτότυπων εργασιών που εστιάζουν στην αρχαιολογία, την τέχνη και τον υλικό πολιτισμό του ευρύτερου ελληνικού κόσμου, από την απώτερη προϊστορία έως και τη σύγχρονη εποχή.

Μέρος της έκδοσης του περιοδικού AURA αποτελεί η σειρά μονογραφιών με τίτλο «AURA Supplements». Περιλαμβάνει μελέτες στα ελληνικά ή στα αγγλικά, που λόγω της μεγάλης τους έκτασης δεν μπορούν να δημοσιευθούν με τη μορφή άρθρου στο περιοδικό. Η θεματολογία των μονογραφιών είναι ίδια με εκείνη του περιοδικού.

Το περιοδικό και η σειρά μονογραφιών είναι ελεύθερης και ανοικτής πρόσβασης. Τα τεύχη του περιοδικού και οι μονογραφίες δημοσιεύονται ηλεκτρονικά ως αρχεία PDF. Όλα τα άρθρα είναι δωρεάν διαθέσιμα για όλους στο διαδίκτυο αμέσως μετά τη δημοσίευσή τους και σύμφωνα με την άδεια Creative Commons (BY-NC-ND 4.0). Τα τεύχη του περιοδικού AURA και οι τόμοι της σειράς «AURA Supplements» μπορούν επίσης να εκτυπωθούν κατόπιν παραγγελίας και να αποσταλούν ταχυδρομικά ή να παραληφθούν από το βιβλιοπωλείο του Εκδοτικού Οίκου Καρδαμίτσα, Ιπποκράτους 8, Αθήνα.

The Athens University Review of Archaeology (AURA) is an international, peer-reviewed archaeological journal published by the Faculty of History and Archaeology of the National and Kapodistrian University of Athens. It is dedicated to the publication of original research articles and reports focusing on, or related to the archaeology, art and material culture in the broader Greek world, from the earliest Prehistory to the Modern Era.

Part of the AURA journal is the AURA Supplement series, comprising studies in Greek or English, which, due to their extent, cannot be published in the journal as articles. The series share the same areas of interest with the journal.

AURA is a fully open access journal. Each issue of the journal and each monograph is published electronically as a PDF file. All papers are available on the internet to all users immediately upon publication and free of charge, according to the Creative Commons (BY-NC-ND 4.0). AURA issues and monographs can also be distributed on a print-on-demand basis and posted or collected from the bookstore of the Kardamitsa Publications, 8 Ippokratous str, Athens.

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ • CONTACT

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή / Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πανεπιστημιόπολη Ζωγράφου / Αθήνα 157 84

National and Kapodistrian University of Athens, Faculty of History and Archaeology
University Campus, GR-15784 Athens, Greece

Ιστοσελίδα • Website <http://aura.arch.uoa.gr/>
email: aura@arch.uoa.gr

Σχεδιασμός • Layout: Βασιλική Σχίζα (vass.schiza@gmail.com)

© Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ © Faculty of History and Archaeology, NKUoA
Το περιεχόμενο αυτού του τόμου υπόκειται στην άδεια χρήσης Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el>).

The content of this volume is subjected to the Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by-ncnd/4.0/>).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	21
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ	25
TABULA GRATULATORIA.....	29
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕ	31
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕ	41
ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΙ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ	
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Λίγα λόγια για τον Καθηγητή Γιώργο Κορρέ.....	61
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ Για τον Καθηγητή Γιώργο Κορρέ	63
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΠΑΝΑΓΙΤΣΑΣ Μύρον	67
ΗΛΙΑΣ ΗΛΙΑΔΗΣ Φωτογραφίζοντας με τον Καθηγητή	71
ΙΩΑΝΝΑ Α. ΚΡΑΟΥΝΑΚΗ Ένα προσωπικό αφιέρωμα στον κύριο Καθηγητή	73
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – Α' ΜΕΡΟΣ	
• ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΠΑΝΙΑΣ Συστήματα οικονομικής διαχείρισης στη Μεσοποταμία (4η - 2η χιλιετία π.Χ.).....	85
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΙΝΤΟΒΟΗΣ Κερκυραϊκή προϊστορία: Μικρή επισκόπηση	93
ΓΙΑΝΝΟΣ ΛΩΛΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΑΡΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΥΡΙΑΤΖΗ Σπήλαιο Καταβόθρα Χώρας Τριφυλίας: Νεολιθικά ευρήματα ανασκαφής Σπυρίδωνος Μαρινάτου, 1955	125
ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΗ, ΣΩΤΗΡΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Λίθινος πέλεκυς Νεολιθικής περιόδου από τα Διόδια Μεσσηνίας	153
ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ Δύο νεολιθικά ειδώλια από τα Μεσόγεια Αττικής	161
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΕΤΣΙΟΣ Λίθινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο με σπήλαιο «Τάφος», στην περιοχή του χωριού Κρούστας Αγίου Νικολάου Κρήτης	171
• ΠΡΩΙΜΗ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΑΡΑΓΚΟΥ Το Κάστρο της Μύρινας στην προϊστορία και αρχαιότητα: Λαξεύματα και βραχογραφίες.....	191
ΓΙΑΝΝΑ ΒΕΝΙΕΡΗ «Επιστροφή στις Μυκηναϊκές Ακροπόλεις». Αναζητώντας ίχνη προϊστορικής κατοίκησης στην Ακρόπολη των Αθηνών	207
ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ-ΓΙΩΤΑ Πρωτοελλαδικοί «κρατευτές» και άλλα τελετουργικά σκεύη από την Κάτω Κηφισιά.....	217
ΕΛΕΝΑ ΚΟΡΚΑ Αγγείο από ναυάγιο της ύστερης Πρωτοελλαδικής – πρώιμης Μεσοελλαδικής περιόδου..	237
ΠΗΓΗ Π. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΥ Προβλήματα ερμηνείας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων της Πρωτοελλαδικής II περιόδου. Το παράδειγμα του οικισμού στη Βοϊδοκοιλιά Μεσσηνίας	243
JÖRG RAMBACH Die Ausgrabungen in der P.O.T.A. Romanou/Navarino-Dunes Hotelkomplex bei Romanos in der Pyliä/Messenien	259
ΗΛΙΑΣ ΣΠΟΝΔΥΛΗΣ Παυλοπέτρι. Μια βυθισμένη θέση στη Λακωνία	273

► Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΠΑΝΟΣ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Αρματοδρομία και συμπόσιο στη μετανακτορική Τίρυνθα.....	285
ΙΩΑΝΝΑ ΒΟΥΡΕΞΑΚΗ Ο εμπορικός και ναυτικός προσανατολισμός του βασιλείου της Πύλου.....	297
†DORA CONSTANTINIDIS Making connections at Mycenaean sites in the Messenian landscape.....	309
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Κοσμικές δομές και επίσημη τελετουργία: Η περίπτωση του κεντρικού ανακτορικού μεγάρου της Πύλου.....	319
ΜΙΧΑΛΗΣ Β. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ Μυκηναϊκό διοικητικό κέντρο στην Ίκλαινα Μεσσηνίας.....	365
ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ Αποθέτης κεραμικής στο Καταραχάκι Κουκουνάρας Μεσσηνίας: Πρώτη παρουσίαση.....	375
ARGYRO NAFPLIOTI The demise of the palatial system in the mainland and residential mobility in the Aegean: A refugee Mycenaean elite on LH IIIc Naxos?.....	401
†DEMETRIUS SCHILARDI Evidence of horses and chariotship from Mycenaean Koukounaries of Paros..	417
MARIO RITACCO Η εγκατάσταση των Μυκηναίων στα Δωδεκάνησα και τα παράλια της Μικράς Ασίας ..	437
†JAN BOUZEK Notes on relations between Mycenaean Greece and the Central European Tumulus culture....	449
SINCLAIR HOOD The Topsham double axe and British tin.....	455
K.A. WARDLE Wessex and Mycenae: A rapprochement?	461

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – Β' ΜΕΡΟΣ

► ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

MARIO BENZI Nudity in Bronze Age Aegean art	21
HARA TZAVELLA-EVJEN Movement and depth in the Late Bronze Age frescoes	37
ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ Ηθμωτή υδρία Βολιμιδίων. Συμβολή στην «άγνωστη» Μετανακτορική περίοδο της Πυλίας.....	41
ΗΡΩ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ Ηπειρωτικές και κυκλαδικές πρόχοι με παραστάσεις πτηνών. Τυπολογικές και χρονολογικές παρατηρήσεις	67
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΠΑΝΟΣ Παράσταση ναυαγίου σε μυκηναϊκό αγγείο από τις Κουκουναριές της Πάρου	79
ΕΛΕΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ Δύο πολύτιμες μυκηναϊκές πυξίδες με αιγιματική διακόσμηση κριαριών	89
ΕΜΙ ΚΟΪΣΗ Η εικονογραφική εξέλιξη του θέματος του σκύλου σε παραστάσεις κυνηγίου στην αιγαιακή σφραγιδογλυφία	99
ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑ ΜΑΚΡΥΠΟΔΗ Με αφορμή έναν σφραγιδόλιθο με παράσταση «πόσιος ιχθύων» από τη συλλογή Η. Schliemann	111
ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΚΚΕΒΗ-ΦΩΤΙΟΥ Μυκηναϊκό ξίφος από την Εύβοια	129
ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΧΑΣΙΑΚΟΥ Το οδοντόφρακτο μυκηναϊκό κράνος στη Μεσσηνία.....	135
ΧΑΡΙΛΑΟΣ Η. ΤΣΕΛΙΟΣ Από τον χαλκό στον σίδηρο. Μεταλλοτεχνικές πρακτικές και τεχνολογική μετάβαση ...	155
†EMMANUEL ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΙΣ A glimpse of Homeric (Mycenaean) technology	169
► ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΚΑΙ ΜΙΝΩΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΤΑΦΗΣ	
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΑΡΑΜΠΕΑ Υστεροελλαδικά κτερίσματα Βοιωτού κτηνοτρόφου	175

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ Ομοιότυποι θολωτοί τάφοι Μυκηναίων τοπαρχών της νοτιοδυτικής Αιτωλοακαρνανίας...	197
ΣΟΦΙΑ ΚΑΣΚΑΝΤΙΡΗ Ανασκαφή μυκηναϊκού τάφου στη θέση Γ του «Αγίου Κωνσταντίνου» της Κρήνης Πατρών.....	213
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΑΛΑΠΑΝΗ Ο θαλαμωτός τάφος K-3 στον Εγκλιανό της Πύλου	219
VASSILIS PETRAKIS Grooves and depressions at the entrances of early Mycenaean tholos tombs from the Southwestern Peloponnese	233
ΓΕΩΡΓΙΑ ΕΜΜ. ΧΑΤΖΗ Οι θολωτοί τάφοι στο Ψάρι Τριφυλίας. I	265
LUCIA ALBERTI Return ticket: 'Minoan' and 'Mycenaean' tholos tombs at Knossos.....	305
ΓΙΩΡΓΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΧΑΪΔΩ ΚΑΛΛΙΤΣΑΚΗ Ο αρχιτεκτονικός τύπος του σπηλαιώδους θαλαμωτού τάφου της Νεοανακτορικής περιόδου στην Κρήτη.....	321
YANNIS GALANAKIS 'Squaring the Circle': Vaulted tombs, architectural variation and the construction of 'traditions' in Late Minoan Crete.....	335
► ΓΡΑΜΜΙΚΗ Β ΓΡΑΦΗ	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΒΟΥΤΣΑ Σκέψεις για τον αμυντικό οπλισμό κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο με αφετηρία τις πινακίδες Sh από το ανάκτορο της Πύλου.....	357
ΑΣΠΑΣΙΑ ΓΚΙΟΚΑ Η υπόθεση της αντιδικίας της ιέρειας <i>e-ri-ta</i> με τον <i>da-mo</i> : Η αρχαιότερη γνωστή περίπτωση δικαστικής (φορολογικής) διένεξης έως σήμερα.....	371
THOMAS G. PALAIMA Iklaina, Traganes, <i>a-ru₂</i> , and Αίπυ	385
► ΘΡΗΣΚΕΙΑ – ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ – ΚΟΙΝΩΝΙΑ	
ΟΛΓΑ ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ Στοιχεία για την άσκηση τελετουργικών και «λατρευτικών» πράξεων κατά τους προϊστορικούς χρόνους, στα Μεσόγεια της Αττικής	401
†VINCENZO LA ROSA Fish and shellfish at Phaistos and Ayia Triada (Crete): Between representation and consumption.....	415
ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΛΑΤΩΝ Γύρω από τη σημασία του «ζεύγους» στη μινωική, θρησκευτική και κοσμική ιδεολογία	427
► ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ	
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Παράλληλοι συμβολισμοί. Με αφορμή μια ταναγρική σαρκοφάγο	443
HEKMATOLLA MOLLASALEHI Θεωρητική προσέγγιση στην αρχαιολογία της θρησκείας.....	453
ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ Αρχαιολογικό εύρημα και ερμηνευτικές προσεγγίσεις: Δύο παραδείγματα από την Κρήτη	467
PETER WARREN Braudel and modelling Minoan history	489
► ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΓΕΩΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ – ΑΡΧΑΙΟΜΕΤΡΙΑ	
ΛΙΛΙΑΝ ΚΑΡΑΛΗ Η αρχαιολογική μαρτυρία για το σκύλο στην αρχαιότητα: Με έμφαση στην αρχαία Ελλάδα ..	501
ΣΩΤΗΡΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ Παλαιοπεριβαλλοντική μελέτη μιας μυκηναϊκής εγκατάστασης στην ενδοχώρα της Ηλείας («Κουτσοχέρα» Διασέλλων) με τη χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών...509	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΑΣ, †ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, ΗΛΙΑΣ ΜΑΡΙΟΛΑΚΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΙΑΚΟΣ Γεωαρχαιολογικές παρατηρήσεις και παλαιοπεριβαλλοντικές συνθήκες στο Ναβαρίνο	531
ΓΙΟΒΑΝΝΙ Ε. GIGANTE, STEFANO RIDOLFI The enigma of prehistoric gold and the Messenia gold	543
GAETANO RANIERI Geophysics as a means to reduce archaeological risk. Examples from the Pylos area (Western Peloponnese, Greece)	555
ΑΘΗΝΑ ΧΡΟΝΗ Φωτοερμηνεία – τηλεπισκόπηση και γεωφυσική διασκόπηση στον όρμο της Βοϊδοκοιλιάς του νομού Μεσσηνίας για τον εντοπισμό θαμμένων αρχαιολογικών καταλοίπων.....	569

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ 13

ΚΛΑΣΙΚΟΙ – ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

MANFRED OPPERMANN Altäre vorrömischer Zeit am Westpontos. Eine Bestandsaufnahme.....21

HARTMUT MATTHÄUS Kulturkontakte zwischen der Levante und dem zentralen Mittelmeergebiet
in der Frühen Eisenzeit: Metallgefäße gesellschaftlicher Eliten im präkolonialen Kontext 37

ULRIKE MUSS Divine images of Artemis at Ephesos 53

BERNARD ANDREAIE Pergamos oder Telephos? Zwei Gründungsmythen von Pergamon 65

ΑΝΔΡΕΑΣ Ι. ΒΟΣΚΟΣ Ές γῆν έναλίαν Κύπρον. Ἡ τοπωνυμική μαρτυρία 73

ΔΗΜΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ Παρατηρήσεις στα γενικά αρχαιολογικά και ιστορικά δεδομένα των Σόλων
υπό το φως των νεότερων ανασκαφικών ερευνών 101

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΒΕΝΤΗ Επιτύμβια ρωμαϊκά ανάγλυφα από τη Θεσσαλία: Προβλήματα χρονολόγησης
και εικονογραφικές παρατηρήσεις 119

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ Ο αποθέτης της λευκής κύλικας των Δελφών 135

ΑΔΩΝΙΣ Κ. ΚΥΡΟΥ Το Σπήλαιο του Νυμφολήπτου. Από τους χορούς των Νυμφών στον νεοπλατωνικό
διαλογισμό 153

ΑΝΘΗ ΝΤΟΒΑ Νέα Σμύρνη, αρχαίοι τάφοι επί της οδού Αγίας Σοφίας..... 167

ΕΙΡΗΝΗ ΠΕΠΠΑ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Νίκη ηνίοχος. Πήλινοι τύποι του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου .. 181

†ERIKA SIMON Der junge Nestor..... 205

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΩΤΙΟΥ Ο κλασικός Μαραθώνας..... 209

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣ Παραδόσεις της Αττικής και της Μεσσηνίας: Κοινές αναφορές
και συσχετισμοί στο έργο *Ἑλλάδος περιήγησις* του Πausανία 227

Γ.Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ Περὶ χώρας Μεσσηνίων..... 237

ΡΑΟΛΟ MORENO Τα δύο τμήματα του αναγλύφου στη Μεσσήνη και το σύμπλεγμα από τον Λεωχάρη
και τον Λύσιππο στους Δελφούς, με το κυνήγι του Αλέξανδρου και του Κρατερού..... 247

GEORGES STEINHAUER Le téménos du Héros spartiate 263

EGERT RÖHLMANN The alphabet comedy of Callias of Athens in Athenaeus' *Deipnosophistai*..... 281

†WOLFGANG SCHULLER Der Ruhm der Hetären..... 297

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Σ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΥΤΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΜΑΡΚΑΤΟΣ,
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ε. ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Τα «πιστεύω» του Ιπποκράτη για τις κακώσεις της σπονδυλικής
στήλης και του νωτιαίου μυελού: Νέες ή παλιές αντιλήψεις;..... 305

ΧΡΗΣΤΟΣ Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ Η οικονομική και επαγγελματική απασχόληση των Μαθητών του Χριστού.
Συμβολή στην οικονομία και οικονομική διανομή των χρόνων της Καινής Διαθήκης..... 309

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ANTON BAMMER Ein byzantinischer Wohnturm aus Ephesos 331

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΚΙΟΛΕΣ Η βυζαντινή ναοδομία της μεταβατικής περιόδου (7ος – μέσα 9ου αιώνα) 339

ΝΙΚΕ ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ “Archaeology” in Early and Middle Byzantine hagiography 345

ΝΑΤΑΛΙΑ ΠΟΥΛΟΥ Εφυαλωμένη κεραμική με λευκό πηλό από την Κωνσταντινούπολη (GWW I-II /
7ος - 9ος αιώνας): Η διάδοση στον αιγαιακό χώρο 365

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – Α' ΜΕΡΟΣ

· ΙΣΤΟΡΙΑ, ΤΕΧΝΗ, ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ Ο Υδραίος ναυμάχος Αναστάσης Τσαμαδός. Η αγωνιστική δράση και το τέλος του ήρωα μέσα από τις σελίδες του ημερολογίου του πλοίου – βρικίου «Αρης».....	379
†ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Μανιάκι, 20 Μαΐου 1825	395
ΑΝΤΩΝΗΣ Ι. ΤΑΝΤΟΥΛΟΣ Ενθυμήματα της ναυμαχίας στο Ναβαρίνο	399
ΠΕΠΗ ΓΑΒΑΛΑ Λακωνία – Μεσσηνία: τόσο κοντά, αλλά τόσο μακριά. Οι σχέσεις ανάμεσα στους όμορους νομούς το πρώτο μισό του 19ου αιώνα από το Αρχείο Δ.Κ. Σαλβαρά	413
SUSAN HEUCK ALLEN A tale of two doctors with the Greek guerillas in World War II	429
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ Ο αρχιτέκτων Δημήτρης Πικιώνης: Δάσκαλος και μύστης.....	437
ΙΩΑΝΝΑ Κ. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ Η αρχιτεκτονική κληρονομιά της Καλαμάτας και η διαχείρισή της μετά τους σεισμούς	441
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Ένας Ιταλός γλύπτης στο Α΄ Κοιμητήριο Αθηνών	461
ΜΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Διαμαντής Διαμαντόπουλος (1904-1995). Ut pictura poesis?	467
†ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ Άνεμώρεια – Άνεμος – Άέρας	479
ΝΙΚΗΤΑΣ ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ «Το εις ενικόν απευθύνεσθαι» ως διαχρονική έκφραση της ελληνικής επικοινωνίας. Ιστορικο-κοινωνιολογική συμβολή	489

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – Β' ΜΕΡΟΣ

· ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΛΗΜΑΝ

WOUT ARENTZEN Schliemann's first publication.....	21
†WIELAND BÄHLCKE Zum 175. Geburtstag einer alten Friedländer Bürgerin	29
WILFRIED BÖLKE Die Sammlung Rabl – Virchow und ihre Bedeutung für die Schliemannforschung	31
GEORGIA FLOUDA Heinrich Schliemann and the 'Itineraries' of the Smithsonian Trojan Collection	47
RAINER HILSE Die „Heinrich-Schliemann-Gesellschaft“ Ankershagen e.V.....	63
ARMIN JÄHNE Heinrich Schliemann in Russland	71
MARK LEHRER Memorial Archaeology and the Manipulation of memory: Schliemann in Rome, 1868	87
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ «(...) ἔρρωσο. Ἐρρῆκος Σχλιέμανν». Η ανακάλυψη του Μυκηναϊκού πολιτισμού και η δημιουργία του «Μυκηναίου Μουσείου» μέσα από τις αναφορές των πρωταγωνιστών της.....	99
ΙΩΑΝΝΑ ΠΡΟΒΙΔΗ Σλήμαν – Τσίλερ: Οικοδομική δραστηριότητα στην Αθήνα του τέλους του 19ου αιώνα.....	111
ΧΑΡΗΣ ΤΖΑΛΑΣ Ο Ερρίκος Σλήμαν και η αναζήτηση του Τάφου του Μεγαλέξανδρου	117
DAVID A. TRAILL Schliemann's visit to Delos in 1870	123

· ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ, ΣΥΛΛΕΚΤΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ

†HUBERT FAENSEN Griechenland in den Augen von Friedrich Wilhelm IV.	135
ELLEN KATJA JAECKEL Die Lesbarkeit der Landschaft: Zu Chateaubriands <i>Itinéraire</i>	151

†ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΟΥΓΙΑ Από τα αριστουργήματα της ελληνικής τέχνης στα τεκμήρια ελληνικότητας: Η συλλογή αρχαιοτήτων από αρχαιοθήρες, αρχαιολάτρες και Έλληνες στην Ελλάδα του 19ου αιώνα... 165	165
ΑΜΑΛΙΑ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Το ενδιαφέρον για την περιοχή της Τρωάδας κατά τον 18ο αιώνα 181	181
KARL WOLFGANG RICHTER Μύλλερ των Ελλήνων: Μνημείον του αιοδού ελληνικής ελευθερίας, Der Dessauer Philhellene Wilhelm Müller im Gedächtnis Griechenlands..... 203	203
REINHARD STUPPERICH Carl Theodor's Neckar Athens. Antiquity and Science in 18th century Palatinate..... 217	217
· Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ	
†ΤΟΣΗΙΟ ΚΑΤΣΟΥΜΑΤΑ The introduction of the Neo-Byzantine style over the Neo-Classical architectural design in the Greek kingdom of the 19th century..... 235	235
ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΜΑΥΡΙΚΑ Ρωμαϊκά και αιγυπτιακά μοτίβα σε κτήρια του 19ου και πρώιμου 20ού αιώνα στον ελλαδικό χώρο: Σκόπιμες και ακούσιες προσεγγίσεις του «άλλου» 245	245
ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ ΕΡΙΕΤΤΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ Απηχήσεις αρχαιοελληνικότητας στη νεοελληνική ποίηση. Η περίπτωση των μνημείων..... 261	261
ΝΙΚΗ ΣΑΚΚΑ Ιλιός – Λύκειο: Ιστορίες της <i>αόρατης</i> Αθήνας..... 283	283
· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ – ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Ο ρόλος του πολέμου στις αφηγήσεις περί της προϊστορίας του Αιγαίου: Θεωρίες και ερμηνείες από τον 19ο αιώνα ως σήμερα..... 301	301
ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ-ΣΚΕΒΟΥΛΗ Η ανακάλυψη και η «αποκάλυψη» των γραπτών σηλών Δημητριάδος – Παγασών. Μαρτυρίες από το Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας 315	315
ΑΡΧΟΝΤΟΥΛΑ ΠΑΠΟΥΛΑΚΟΥ Το έργο του Αδαμάντιου Αδαμαντίου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία: «Πρὸς ἀναστήλωσιν καὶ εὐπρέπειαν τῶν βυζαντινῶν μνημείων»..... 325	325
ΣΤΕΛΛΑ Π. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ Ο Γεώργιος Σωτηριάδης και ο θολωτός τάφος στον Αρνό Μαραθώνα 343	343
ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΑΜΨΩΝ, ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΣΑΡΟΥ Σπήλαιο Νέστορος Πύλου, 1953: Συμβολή στη βιογραφία του Δημητρίου Ρ. Θεοχάρη..... 353	353
ΓΙΑΝΝΟΣ Γ. ΛΩΛΟΣ Ένα άγνωστο δημόσιο έργο των Λαγκαδινών μαστόρων: Η αναστήλωση του βασιλικού Θολωτού Τάφου IV στην Πύλο του Νέστορος..... 371	371
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΡ. ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ Οι αρχές της «Ολοκληρωμένης Προστασίας» και η «βιωσιμότητα» του πολιτισμικού πλούτου της χώρας μας 377	377

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AA	<i>Archäologischer Anzeiger</i>
AAA	<i>Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών</i>
AbhMünch	<i>Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, Philosophisch-historische Klasse: Abhandlungen</i>
ACoSt	<i>Les Carnets de l'ACoSt (Association for Coroplastic Studies)</i>
ActaAth	<i>Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)</i>
ΑΔ	<i>Αρχαιολογικόν Δελτίον</i>
AE	<i>Αρχαιολογική Έφημερίς</i>
Aegaeum	<i>Aegaeum: Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège</i>
AEM	<i>Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν</i>
AEMΘ	<i>Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη</i>
AF	<i>Archäologische Forschungen</i>
Αθηνᾶ	<i>Σύγγραμμα Περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας</i>
Αθήναιον	<i>Σύγγραμμα Περιοδικὸν κατὰ διμηνίαν ἐκδιδόμενον συμπράξει πολλῶν λογίων</i>
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
AJP	<i>American Journal of Philology</i>
ΑΛΣ	<i>Περιοδικό ΑΛΣ, Εταιρεία Στήριξης Σπουδῶν Προϊστορικής Θήρας</i>
Altertum	<i>Das Altertum</i>
AM	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung</i>
AmerAnt	<i>American Antiquity</i>
Anadolu	<i>Anadolu: Revue annuelle des études d'archéologie et d'histoire en Turquie</i>
AnaIBoll	<i>Analecta Bollandiana</i>
AnatSt	<i>Anatolian Studies</i>
AnnArchStorAnt	<i>Annali del Seminario di studi del mondo classico: Sezione di archeologia e storia antica</i>
AnnBari	<i>Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia, Università di Bari</i>
AnnLiv	<i>Annals of Archaeology and Anthropology (Liverpool)</i>
AntCl	<i>L'Antiquité classique</i>
Antiquity	<i>Antiquity: A Quarterly Review of Archaeology</i>
AntK	<i>Antike Kunst</i>
AntW	<i>Antike Welt: Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte</i>
AOR	<i>Arheologičeski otkritija i razkopki, Sofija: Bălgarska akademija na naukite. Nacionalen arheologičeski institut muzej</i>
AR	<i>Archaeological Reports</i>
ArcheologiaWar	<i>Archeologia: Rocznik Instytutu historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk (Warsaw)</i>
Archaeology	<i>Archaeology Magazine</i>
Archaeometry	<i>Archaeometry: Bulletin of the Research Laboratory for Archaeology and the History of Art, Oxford University</i>
ArchHom	<i>F. Matz και H.G. Buchholz, επιμ., Archaeologia Homerica (Göttingen 1967–)</i>
ArchKorrBl	<i>Archaeologisches Korrespondenzblatt</i>

<i>ArchNews</i>	<i>Archaeological News</i>
<i>ArchRW</i>	<i>Archiv für Religionswissenschaft</i>
<i>ArtB</i>	<i>The Art Bulletin</i>
<i>ASAtene</i>	<i>Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente</i>
<i>AttiMGrecia</i>	<i>Atti e memorie della Società Magna Grecia</i>
<i>BABesch</i>	<i>Bulletin antieke beschaving: Annual Papers on Classical Archaeology</i>
<i>BalkSt</i>	<i>Balkan Studies</i>
<i>BAntFr</i>	<i>Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France</i>
<i>BAPD</i>	<i>Beazley Archive Pottery Database (www.beazley.ox.ac.uk)</i>
<i>BAR-IS</i>	<i>British Archaeological Reports, International Series</i>
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de correspondance hellénique</i>
<i>BÉFAR</i>	<i>Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome</i>
<i>BICS</i>	<i>Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London</i>
<i>BLund</i>	<i>Bulletin de la Société royale de lettres de Lund</i>
<i>BMC</i>	<i>R.S. Poole, Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (London 1873–)</i>
<i>BMCR</i>	<i>Bryn Mawr Classical Review</i>
<i>BMGS</i>	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
<i>BMMA</i>	<i>Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, New York</i>
<i>Boreas</i>	<i>Boreas: Münstersche Beiträge zur Archäologie</i>
<i>BPI</i>	<i>Bullettino di paleontologia italiana</i>
<i>Britannia</i>	<i>Britannia: A Journal of Romano-British and Kindred Studies</i>
<i>BSA</i>	<i>Annual of the British School at Athens</i>
<i>BSPF</i>	<i>Bulletin de la Société préhistorique française</i>
<i>BSRAA</i>	<i>Bulletin de la Société royale d'archéologie d'Alexandrie</i>
<i>BurlMag</i>	<i>The Burlington Magazine</i>
<i>BV</i>	<i>Bayerische Vorgeschichtsblätter</i>
<i>Byzantion</i>	<i>Byzantion: Revue internationale des études byzantines</i>
<i>ByzZeit</i>	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
<i>CAH</i>	<i>Cambridge Ancient History</i>
<i>CAJ</i>	<i>Cambridge Archaeological Journal</i>
<i>Chiron</i>	<i>Chiron: Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
<i>CJ</i>	<i>Classical Journal</i>
<i>ClAnt</i>	<i>Classical Antiquity</i>
<i>CMS</i>	<i>Corpus der minoischen und mykenischen Siegel</i>
<i>CR</i>	<i>Classical Review</i>
<i>CretAnt</i>	<i>Creta Antica: Rivista internazionale di studi archeologici, storici ed epigrafici</i>
<i>CSIR</i>	<i>Corpus signorum imperii romani</i>
<i>CVA</i>	<i>Corpus Vasorum Antiquorum</i>
<i>Dacia</i>	<i>Dacia: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i>
<i>ΔΕΓΕ</i>	<i>Δελτίο της Ελληνικής Γεωλογικής Εταιρείας</i>
<i>ΔΕΝΑ</i>	<i>Διεθνής Εφημερίς τῆς Νομισματικῆς Αρχαιολογίας</i>
<i>DenkschrWien</i>	<i>Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, Philosophisch-historische Klasse: Denkschriften</i>

ΔΕΣΕ	<i>Δελτίο της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας</i>
ΔΙΕΕΕ	<i>Δελτίον τῆς Ἱστορικής καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
ΔΧΑΕ	<i>Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
EAA	<i>Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale</i> (Roma 1958–1984)
ΕΕΒΜ	<i>Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών</i>
ΕΕΒΣ	<i>Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν</i>
ΕΕΗΜ	<i>Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Ἡλειακῶν Μελετῶν</i>
ΕΕΘΣΑΠΘ	<i>Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολῆς του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης</i>
ΕΕΘΣΠΑ	<i>Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν</i>
ΕΕΚΜ	<i>Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i>
ΕΕΦΣΑΠΘ	<i>Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολῆς του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης</i>
ΕΕΦΣΠΑ	<i>Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν</i>
EJA	<i>European Journal of Archaeology</i>
ÉPRO	<i>Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain</i>
Eranos	<i>Acta philologica suecana</i>
Ἔργον	<i>Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας</i>
ÉtCrét	<i>Études crétoises</i>
Expedition	<i>Expedition: Bulletin of the University Museum of the University of Pennsylvania</i>
FGrHist	F. Jacoby, <i>Fragmente der griechischen Historiker</i> (Berlin 1923–)
FHG	K. Müller, <i>Fragmenta historicorum graecorum</i> (Frankfurt 1975, ανατ. έκδ. 1841–1938)
FuBerBadWürt	<i>Fundberichte aus Baden-Württemberg</i>
Gallia	<i>Gallia: Fouilles et monuments archéologiques en France métropolitaine</i>
GBA	<i>Gazette des beaux-arts</i>
Germania	<i>Germania: Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
GGA	<i>Göttingische gelehrte Anzeiger</i>
Glotta	<i>Glotta: Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache</i>
GRBS	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
Hesperia	<i>Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens</i>
Hirundo	<i>The McGill Journal of Classical Studies</i>
Historia	<i>Historia: Zeitschrift für alte Geschichte</i>
Ἡόρος	<i>Ἡόρος: Ἐνα Ἀρχαιολογικὸ Πериοδικό</i>
HTR	<i>Harvard Theological Review</i>
IEE	<i>Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους</i> (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα)
IG	<i>Inscriptiones graecae</i> (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1895–)
IGBulg	<i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i> (Academia Litterarum Bulgarica, Sofia 1970-)
IJNA	<i>International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration</i>
ILN	<i>The Illustrated London News</i>
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae</i> (Academia Scientiarum Socialium et Politicarum Dacoromana, București 1983-)

<i>IstMitt</i>	<i>Istanbuler Mitteilungen</i>
<i>JAC</i>	<i>Jahrbuch für Antike und Christentum</i>
<i>JAMT</i>	<i>Journal of Archaeological Method and Theory</i>
<i>JAnthArch</i>	<i>Journal of Anthropological Archaeology</i>
<i>JAS</i>	<i>Journal of Archaeological Science</i>
<i>JBerlMus</i>	<i>Jahrbuch der Berliner Museen</i>
<i>JBL</i>	<i>Journal of Biblical Literature</i>
<i>JdI</i>	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
<i>JdI-EH</i>	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts: Ergänzungsheft</i>
<i>JFA</i>	<i>Journal of Field Archaeology</i>
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
<i>JMA</i>	<i>Journal of Mediterranean Archaeology</i>
<i>JÖB</i>	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
<i>JPR</i>	<i>Journal of Prehistoric Religion</i>
<i>JQS</i>	<i>Journal of Quaternary Science</i>
<i>JRGZM</i>	<i>Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums, Mainz</i>
<i>JSav</i>	<i>Journal des savants</i>
<i>JWarb</i>	<i>Journal of the Warburg and Courtauld Institutes</i>
<i>Kadmos</i>	<i>Kadmos: Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik</i>
<i>Kernos</i>	<i>Kernos: Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique</i>
<i>Klio</i>	<i>Klio: Beiträge zur alten Geschichte</i>
<i>ΚρητΧρον</i>	<i>Κρητικά Χρονικά: Κείμενα και Μελέται Κρητικής Ιστορίας</i>
<i>LÄ</i>	<i>Lexicon der Ägyptologie</i>
<i>LIMC</i>	J. Boardman, <i>Lexicon iconographicum mythologiae classicae</i> (Zurich 1981–2009)
<i>LSJ</i>	H.G. Liddell κ.ά., <i>Greek-English Lexicon</i> . 9η έκδ. (Oxford 1940)
<i>MAA</i>	<i>Mediterranean Archaeology and Archaeometry</i>
<i>MeditArch</i>	<i>Mediterranean Archaeology: Australian and New Zealand Journal for the Archaeology of the Mediterranean World</i>
<i>Minos</i>	<i>Minos: Revista de filología egea</i>
<i>MMAJ</i>	<i>Metropolitan Museum of Art Journal</i>
<i>MMJ</i>	<i>Metropolitan Museum Journal</i>
<i>Mnemosyne</i>	<i>Mnemosyne: Bibliotheca classica batava</i>
<i>Μνημοσύνη</i>	<i>Μνημοσύνη: Ἐτήσιον περιοδικὸν τῆς Ἐταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ</i>
<i>Μνήμων</i>	<i>Μνήμων: Περιοδικό της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού</i>
<i>Μουσείον</i>	<i>Το Μουσείον. Περιοδική έκδοση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου</i>
<i>MonAnt</i>	<i>Monumenti antichi</i>
<i>NC</i>	<i>Numismatic Chronicle</i>
<i>OJA</i>	<i>Oxford Journal of Archaeology</i>
<i>ÖJh</i>	<i>Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien</i>
<i>ÖJhBeibl</i>	<i>Jahreshefte der Österreichischen archäologischen Instituts in Wien, Beiblatt</i>
<i>OREA</i>	<i>Oriental and European Archaeology</i>
<i>OpArch</i>	<i>Opuscula archaeologica</i>
<i>OpAth</i>	<i>Opuscula Atheniensia</i>

<i>OpAthRom</i>	<i>Opuscula: Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome</i>
<i>ΠΑΑ</i>	<i>Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν</i>
<i>ΠΑΕ</i>	<i>Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας</i>
<i>Paleo</i>	<i>Revue d'Archéologie Préhistorique</i>
<i>Παρνασσός</i>	<i>Παρνασσός: Φιλολογικό περιοδικό</i>
<i>PBSR</i>	<i>Papers of the British School at Rome</i>
<i>PCG</i>	R. Kassel και C. Austin, επιμ. <i>Poetae Comici Graeci</i> (Berlin – New York 1983-).
<i>PCPS</i>	<i>Proceedings of the Cambridge Philological Society</i>
<i>Peleus</i>	<i>Peleus: Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns</i>
<i>Πελοποννησιακά</i>	<i>Περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν</i>
<i>PG</i>	J.P. Migne, <i>Patrologia graeca</i> (Paris 1928–1936)
<i>Philologus</i>	<i>Philologus: Zeitschrift für klassische Philologie</i>
<i>Phoenix</i>	<i>Phoenix: The Classical Association of Canada</i>
<i>Πλάτων</i>	<i>Πλάτων: Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων</i>
<i>Πολέμων</i>	<i>Πολέμων: Ἀρχαιολογικὸν Περιοδικὸν Σύγγραμμα</i>
<i>Pontica</i>	<i>Pontica: Studii si materiale de istorie, arheologie si muzeografie, Constanta</i>
<i>PP</i>	<i>La parola del passato</i>
<i>PPS</i>	<i>Proceedings of the Prehistoric Society</i>
<i>PZ</i>	<i>Prähistorische Zeitschrift</i>
<i>QSR</i>	<i>Quaternary Science Reviews</i>
<i>QUCC</i>	<i>Quaderni urbinati di cultura classica</i> (Pisa)
<i>RA</i>	<i>Revue archéologique</i>
<i>RAC</i>	<i>Reallexikon für Antike und Christentum</i>
<i>RDAC</i>	<i>Report of the Department of Antiquities, Cyprus</i>
<i>RE</i>	A. Pauly και G. Wissowa, <i>Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> (1893-1978)
<i>REÁ</i>	<i>Revue des études anciennes</i>
<i>REG</i>	<i>Revue des études grecques</i>
<i>RendLinc</i>	<i>Atti dell'Accademia nazionale dei Lincei: Rendiconti</i>
<i>RhM</i>	<i>Rheinisches Museum für Philologie</i>
<i>RM</i>	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung</i>
<i>RM-EH</i>	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung: Ergänzungsheft</i>
<i>RN</i>	<i>Revue numismatique</i>
<i>ROrChr</i>	<i>Revue de l'Orient chrétien</i>
<i>RPhil</i>	<i>Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes</i>
<i>RStFen</i>	<i>Rivista di studi fenici</i>
<i>ScAnt</i>	<i>Scienze Dell' AntichitStoria, archeologia, anthropologia</i> (Roma)
<i>SEG</i>	<i>Supplementum epigraphicum graecum</i> (Leiden 1923–)
<i>SIMA</i>	<i>Studies in Mediterranean Archaeology</i>
<i>SkrAth</i>	<i>Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)</i>
<i>SlovArch</i>	<i>Slovenská archeológia</i>
<i>SMEA</i>	<i>Studi micenei ed egeo-anatolici</i>
<i>SNG</i>	<i>Sylloge nummorum graecorum</i> (British Academy, London 1931–)

<i>Stadion</i>	<i>Stadion: Zeitschrift für Geschichte des Sports und der Körperkultur</i>
<i>StArch</i>	<i>Studia archaeologica</i>
Στασίνοϛ	<i>Δελτίο Συνδέσμου Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου</i>
<i>StEtr</i>	<i>Studi etruschi</i>
<i>Syll³</i>	W. Dittenberger, <i>Sylloge inscriptionum graecarum</i> (Leipzig 1883–)
<i>SymbOslo</i>	<i>Symbolae osloenses</i>
<i>Talanta</i>	<i>Talanta: Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society</i>
<i>TAPA</i>	<i>Transactions of the American Philological Association</i>
<i>TAPS</i>	<i>Transactions of the American Philosophical Society</i>
<i>ThesCRA</i>	<i>Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum</i>
<i>Topoi</i>	<i>Topoi. An International Review of Philosophy</i>
<i>TravMém</i>	<i>Travaux et mémoires: Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantine, Paris</i>
<i>TrGF</i>	<i>Tragicorum Graecorum Fragmenta</i>
<i>TUAS</i>	<i>Temple University Aegean Symposium</i>
<i>UgaritF</i>	<i>Ugarit-Forschungen: Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas</i>
<i>WorldArch</i>	<i>World Archaeology</i>
<i>Xenia</i>	<i>Xenia: Semestrare di antichità</i>
<i>Zbornik</i>	<i>Zbornik Matice Srpske za Klasicne Studije</i>
<i>ZfE</i>	<i>Zeitschrift für Ethnologie</i>
<i>ZivaAnt</i>	<i>Ziva antika: Antiquité vivante</i>
<i>ZNTW</i>	<i>Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft</i>
<i>ZPE</i>	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

Ένας Ιταλός γλύπτης στο Α' Κοιμητήριο Αθηνών

Δημήτρης Παυλόπουλος

SUMMARY: AN ITALIAN SCULPTOR AT THE 1st CEMETERY OF ATHENS

In the Luxury Sector of the First Cemetery of Athens an imposing marble mausoleum attracts the attention of the visitor, who has advanced from the entrance and, after having passed in front of the church of Aghioi Theodoroi, looks to his left. This is the tomb of the Ioannis Pesmazoglou family, decorated with reliefs and statues by an Italian sculptor, portrait painter and designer, Francesco Jerace (1853-1937), dated after 1936. But how did that happen? And why was not a Greek sculptor preferred?

These questions are being attempted to be answered in this article. This choice together with the imposing look of the funerary monument are certainly not irrelevant to the economic status and strong reputation of the Pesmazoglou family. This family was the first to build an apartment building in Athens, in Vassilissis Sofias street, the Aktaion hotel in Neo Faliro, and a gallery under their name in the center of Athens, where they printed their newspaper. Pesmazoglou in the 1930s had the wealth, the prestige and the potential to choose a foreign sculptor for the creation of their grand family mausoleum. Besides, during the same decade, died a select member of their family, the manager of the Bank of Athens Alexandros Pesmazoglou. The funerary monument of the Ioannis Pesmazoglou family, an interesting *unicum* of the history of sculpture in modern Greece, is not exactly dated. We can assume that 1936 is an eligible terminus post quem for its creation, because this was the year that Yiorgakis, the ten years old son of Ioannis Pesmazoglou, died. The infant is represented nude in the arms of the one of the two angels' staves of the monument.

This monument, a mausoleum of such a great family, should be located at the heart of the 1st Cemetery of the capital of the Greek state. It is a funerary but also a public building, a quasi-heroon, intending to be an image of the projection and imposition of the family, in a semi-public space, such as the cemetery. The interconnections of some family members abroad must have facilitated the choice of one of the most famous foreign sculptors of their time. Suppose some disappointment in the attitude of domestic artistic circles?

Στο Τμήμα Πολυτελείας του Α' Κοιμητηρίου Αθηνών ελκύει το βλέμμα του επισκέπτη που έχει προχωρήσει από την είσοδο και έχει περάσει τον ναό των Αγίων Θεοδώρων, καθώς βαδίζει, στα αριστερά του, ένα επιβλητικό μαρμάρινο μαυσωλείο (εικ. 1)¹. Βρίσκεται σε διακεκριμένη θέση, στα δεξιά, κάτω από το μαυσωλείο του Heinrich Schliemann, το οποίο έχει απασχολήσει τον καθηγητή Γεώργιο Στ. Κορρέ κατά τη δεκαετία του 1980².

Μπορεί να περιγραφεί ως τετράπλευρο οικοδόμημα με τέσσερις πεσσούς στις γωνίες του. Στην πρόσθια όψη του απεικονίζεται ανάγλυφη παράσταση με χορό γυναικών, ενώ στις δύο πλευρές έχουν ενταχθεί δύο μορφές αγγέλων στον τύπο του Πενθούντος Πνεύματος: η μία κρατάει στην αγκαλιά της βρέφος, η άλλη σταυρό. Πρόκειται για τον χρονολογημένο μετά από το 1936 τάφο της οικογένειας Ιωάννου Πεσμαζόγλου, που έχει κοσμηθεί με ανάγλυφα και με ολόγλυφα από έναν Ιταλό γλύπτη, ζωγράφο προσωπογραφιών και δάσκαλο του σχεδίου, τον Francesco Jerace (1853-1937). Πώς όμως συνέβη αυτό; Και γιατί δεν προτιμήθηκε Έλληνας γλύπτης;

Το μνημείο αναφέρεται με λανθασμένο το επώνυμο του ιδιοκτήτη (Pesmazochi) στο λήμμα του δέκατου όγδοου τόμου του γερμανικού λεξικού καλλιτεχνών, που εκδόθηκε ενόσω ζούσε

---

1 ΠΟΛ. Α/ΣΤ 65. Βλ. Καρδαμίτση-Αδάμη και Δανιήλ 2017, 6 εικ., 37 εικ. 18, 41. Λυδάκης 2017, 41-42, 203 εικ. 133, 204 εικ. 134.

2 Κορρές 1983. Korres 1981, 1984.

ο Jerace³ και το οποίο οφείλεται στην επιμέλεια δύο ιστορικών της τέχνης, των Ulrich Thieme (1865-1922) και Felix Becker (1864-1928).

Ο γενάρχης της καππαδοκικής καταγωγής οικογένειας Πεσμαζόγλου Γεώργιος Πεσμάς χρημάτισε εξ απορρήτων σύμβουλος του σουλτάνου Αχμέτ Β' (1643-1695). Το επώνυμο Πεσμάς προέρχεται από την τουρκική λέξη *reziman* ή *rizman*, που σημαίνει μετανοημένος, μεταμελημένος⁴. Τον Πεσμά τον απαγχόνισε ο σουλτάνος Μουσταφά Β' (1664-1703). Ο γιος του Πεσμά (δηλαδή ο Πεσμαζόγλου) Ιωάννης έφυγε από την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη, όπου γεννήθηκε ο γιος του Γεώργιος. Ο γιος του Γεωργίου Ιωάννης (1857-1906) σπούδασε οικονομικές επιστήμες στο Παρίσι. Δούλεψε στην Banque Credit Lyonnais της Αλεξάνδρειας και από το 1882 διηύθυνε την Αγγλοαιγυπτιακή Τράπεζα. Γαμπρός του τραπεζίτη Ανδρέα Συγγρού από τη θετή κόρη του⁵, ίδρυσε το 1896 στην Αθήνα δική του τράπεζα, που συγχωνεύθηκε το 1897 με την Τράπεζα Αθηνών, της οποίας έγινε γενικός διευθυντής και πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου έως τον θάνατό του⁶. Ίδρυσε ακόμα το 1905 την Προνομιούχο (Ενιαία) Εταιρία προς Προστασίαν της Παραγωγής και Εμπορίας της Σταφίδος, με είκοσι πέντε υποκαταστήματα στην Πελοπόννησο και στα Επτάνησα⁷, και το 1906 την Εταιρία Οίνων και Οινοπνευμάτων⁸. Με τις δύο αυτές εταιρείες έλυσε το δύσκολο για την Ελλάδα τότε σταφιδικό ζήτημα, ενώ είχε προσχεδιάσει την ενοποίηση του ελληνικού δημόσιου χρέους και τη μετατροπή του σε δραχμές, σχέδιο που δεν πρόλαβε να υλοποιήσει. Πολιτεύτηκε από το 1900, εκλεγόμενος βουλευτής Αθηνών, Μεσσηνίας και Ηλείας⁹. Με δωρεές του ιδρύθηκαν οι νυχτερινές σχολές του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων στην Αθήνα¹⁰. Αδελφός του Ιωάννη ήταν ο διευθυντής της Τραπέζης Αθηνών Αλέξανδρος (1859-1939). Ο γιος του Αλέξανδρου Μιχαήλ (1895-1983) οργάνωσε στην Ελλάδα την πρώτη μεταπολεμική οικονομική υπηρεσία και το φορολογικό σύστημα¹¹, ενώ ο γιος του Ιωάννης (γ. 1921) υπηρέτησε ως διπλωμάτης¹². Δύο από τους γιους του Ιωάννη του παλαιότερου, ο Γεώργιος (1889/90-1984)¹³ και ο Στέφανος (γ. 1901), εξέδωσαν την αντιβενιζελική, φιλοβασιλική και φιλομεταξική εφημερίδα *Ἡ Πρωΐα* (1925-1944)¹⁴, ενώ ο άλλος γιος του Ιωάννη Ανδρέας (γ. 1900) υπήρξε αξιωματικός του Ναυτικού¹⁵. Πρώτος γιος του Στέφανου ήταν ο καθηγητής της Πολιτικής Οικονομίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, υποδιοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος, διαπραγματευτής για τη σύνδεση της Ελλάδος με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), υπουργός των Οικονομικών το 1974, ιδρυτής και πρόεδρος του Κόμματος Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟΔΗΣΟ), από το 1979 έως το 1984, βουλευτής, ευρωβουλευτής, τακτικό μέλος και πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών το 1992 και 1996 αντιστοίχως, Γιάγκος (Ιωάννης) Πεσμαζόγλου (1918-2003)¹⁶ και δεύτερος ο Γεωργάκης (1926-1936)¹⁷.

3 Thieme και Becker 1925.

4 Τζέμος 2013, 181.

5 Χατζηιωσήφ 1999, 327.

6 Κωστής και Τσοκόπουλος 1988, 145-152. Χατζηιωσήφ 1999, 326-331.

7 Χατζηϊωάννου, 1923, 84. Καρδαμίτση-Αδάμη και Δανιήλ 2017, 120.

8 Χατζηϊωάννου, 1923, 86. Δρίτσα 1997, 140, φάκ. 21. Καρδαμίτση-Αδάμη και Δανιήλ 2017, 120.

9 Καρδαμίτση-Αδάμη και Δανιήλ 2017, 120.

10 Χατζηϊωάννου, 1923, 86-87. ΝΕΛ 1953, τ. 15.

11 Δρίτσα 1997, 140.

12 ΝΕΛ (βλ. υποσημ. 10).

13 ΕΕΕ, 1988. Δρίτσα 1997, 139-140, φάκ. 50.

14 Μάγερ 1959, 257-265. Παπαδημητρίου 2008.

15 ΝΕΛ (βλ. υποσημ. 10).

16 Δρίτσα 1997, 140, φάκ. 1805. Άκαδημία Αθηνών. 2015, 198.

17 Στην επιγραφή αναγράφεται ΓΕΩΡΓΑΚΙΣ ΣΤΕΦ. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ / 1926-1936.

Τι γνωρίζουμε όμως για τον γλύπτη του ταφικού μνημείου Ιωάννου Γ. Πεσμαζόγλου; Πληροφορίες, εκτός από το λεξικό που ήδη μνημονεύσαμε, αντλούμε και από άρθρο της γερμανικής καταγωγής, πολιτογραφημένης Βρετανής, συγγραφέως και μεταφράστριας Helen Zimmern (1846-1934) στο περιοδικό *The Art Journal*¹⁸. Το κείμενο αυτό υπηρετεί την προσπάθεια της Zimmern να φέρει σε εγγύτερη επαφή το βρετανικό κοινό με τα ευρωπαϊκά πράγματα. Υπό αυτήν την έννοια, θα ξαναγράψει για τον Jerace στο βιβλίο της *The Italy of the Italians*¹⁹.

Ο Francesco Jerace (Ierace/Jeraces/Jeracis) γεννήθηκε στην Πολιστένα της Καλαβρίας, στην Κάτω Ιταλία, στη Μεγάλη Ελλάδα. Παραδίδονται δύο διαφορετικές ημερομηνίες και χρονολογίες γεννήσεώς του –26 Ιουλίου 1853 και 27 Ιουλίου 1854–, ενώ για τον θάνατό του άλλες δύο χρονολογίες, εκτός της 18ης Ιανουαρίου 1937 – το 1936 και το 1940²⁰. Εκ μητρός εγγονός του διακοσμητή Francesco, γιος του τοιχογράφου Fortunato και αδελφός του ζωγράφου Gaetano (1860-1940) και του γλύπτη-ζωγράφου Vincenzo (1862-1947), έχοντας αποφασίσει για την προτίμησή του στην τέχνη, μπήκε στη Βασιλική Ακαδημία Καλών Τεχνών της Νάπολης. Σπούδασε ζωγραφική κοντά στον Vincenzo Morani (1809-1870) και γλυπτική δίπλα στους Tito Angelini (1806-1878) και Tommaso Solari (1820-1889), σαρώνοντας βραβεία. Υπήρξε στενός φίλος του ζωγράφου Francesco Saverio Altamura (1822-1897), για τον οποίον μάλιστα θα μιλήσει στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Νάπολης, ενώ η διάλεξή του θα αποδώσει βιογραφία του Altamura (*Saverio Altamura. Cenni biografici*, Νάπολη 1917)²¹. Οι ικανότητές του στη γλυπτική είχαν πλέον εκδηλωθεί. Γρήγορα γίνεται περιζήτητος τόσο για τη φιλοτέχνηση προτομών όσο και μνημειακών αγαλμάτων, δουλεύοντας με την ίδια άνεση ιδεαλιστικά και ρεαλιστικά. Έλαβε μέρος σε εκθέσεις στην Ιταλία, ειδικά στη Νάπολη (1877), στο Παρίσι (1878) και στη Βενετία (1895). Το 1880 παρουσίασε στην έκθεση του Τορίνου επτά έργα του σε επτά διαφορετικές τεχντροπίες – επίδειξη; Έγραψε μελέτη για τον Ολλανδό ζωγράφο του 17ου αιώνα Frans Hals (1582-1666) (*Ricordi e ricerche su Frans Hals*, Νάπολη 1910). Διετέλεσε επίτιμος καθηγητής της Βασιλικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Νάπολης και των ακαδημιών του Μιλάνου και της Μπολόνιας. Έργα του βρίσκονται στη Νάπολη, στη Μαδρίτη, στο Λονδίνο, στο Μόναχο, στην Οδησό, στο Βερολίνο, στη Βαρσοβία, στη Χάγη, στο Ρότερνταμ, στην Ιρλανδία, στο Μπουένος Άιρες, στην Αβάνα, ακόμα και στη Βομβάη... Στον ίδιοι έχει αφιερωθεί και το μουσείο της πόλεως Πολιστένα, ενώ στην Πολιστένα έχει ιδρυθεί και λειτουργεί φερώνυμο εκπαιδευτικό ίδρυμα (Istituto Comprensivo «F. Jerace»).

Συγκρητιστική αντίληψη φαίνεται να διέπει το ύφος της καλλιτεχνικής δημιουργίας του Francesco Jerace, που μοιάζει χωρίς ατομικότητα, κάπως απρόσωπο²². Νεομπαρόκ στοιχεία συνυφαίνονται με τη διακοσμητικότητα της Art Deco, στο πνεύμα μιας μεγαλοπρεπούς μορφολογικής ρωμαϊκότητας (romanitas), όπως φαίνεται και στον ανάγλυφο όμιλο μέσα στα Ηλύσια Πεδία –όπου, κατά τον Βιργίλιο, μένουν επί χιλιετία οι ψυχές, εωσότου επιστρέψουν στη γη για να μετεμψυχωθούν–, αλλά και στους δύο ολόγλυφους αγγέλους-πενθούντα πνεύματα του ταφικού μνημείου. Ο ένας άγγελος αγκαλιάζει θερμά τον νεκρό γιο του Στεφάνου Πεσμαζόγλου Γεωργάκη (εικ. 2), ο άλλος σφίγγει στο στήθος του σταυρό (εικ. 3). Να προσέξουμε ότι το 1936, έτος θανάτου του γιου, ο πατέρας του είναι τριανταπεντάχρονος...

18 Zimmern 1886. Ευχαριστώ από τη θέση αυτήν τον τ. αναπληρωτή καθηγητή Ιστορίας της Τέχνης στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ Σ. Λυδάκη, που μου διέθεσε τον τόμο από τη βιβλιοθήκη του. Ο ίδιος έχει γράψει παλαιότερα στον αθηναϊκό ημερήσιο Τύπο για τον γλύπτη και για το έργο του. Επανήλθε πρόσφατα: Λυδάκης 2017 (βλ. υποσημ. 1). Βλ. ακόμα Brook 2004, με αρκετή βιβλιογραφία.

19 Zimmern 1906, 129-131.

20 Vollmer 1962. *DEB* 1974. Panzetta 1994. *Saur* 2000.

21 Μπουρλογιάννης-Τσαγγαρίδης 2009, 2010.

22 *Saur* 2000.

Ο Francesco Jerace εργάζεται ως γλύπτης αλλά και ως αρχιτέκτων του μνημείου – υπογράφει λατινιστί σε εμφανές σημείο, στην πρόσθια πλευρά του: OPUS F. JERACIS. Εξαιρετικό στην προοπτική του βάθους το πρόσθιο ανάγλυφό του. Θα διακρίναμε βεβαίως μανιεριστική υπερβολή στις νατουραλιστικές εκφράσεις των μορφών του. Παρομοίως η θεατρική περιπάθεια και ο εξεζητημένος αισθησιασμός των αγγέλων αδυνατίζει το όλο ταφικό μνημείο. Εμφατικά ηδυπαθή στοιχεία βλέπουμε όμως και σε δύο άλλα μαρμάρια γλυπτά του Francesco Jerace με μυθολογικά πρόσωπα, στην κόρη του Μίνωα Αριάδνη και στην θεότητα της εδωδής, της τροφής, Βίκτα²³. Το μασωλείο ως οικοδόμημα με ανάγλυφη σύνθεση παραπέμπει και στη διαμόρφωση του μνημείου για τον Ιταλό πολιτικό Giuseppe De Nava (1858-1924), έργο του γλύπτη από μάρμαρο, στο Ρήγιο της Καλαβρίας.

Το ταφικό μνημείο της οικογένειας Ιωάννου Πεσμαζόγλου, ενδιαφέρον *unicum* της νεοελληνικής γλυπτικής, δεν είναι ακριβώς χρονολογημένο. Θα πρέπει να λάβουμε ως *terminus post quem* για τη δημιουργία του ενδεχομένως το 1936, έτος θανάτου του Γιωργάκη Πεσμαζόγλου, ο οποίος απεικονίζεται σαν βρέφος γυμνό στην αγκαλιά του ενός από τους δύο αγγέλους. Άρα είναι και όψιμο έργο του Francesco Jerace, που φεύγει από τη ζωή το 1937.

Οπωσδήποτε δεν είναι άνευ σημασίας η οικονομική επιφάνεια και η ισχυρή φήμη των μελών της οικογένειας Ιωάννου Πεσμαζόγλου για την επιβλητική μορφή του ταφικού μνημείου τους. Στην οικογένεια ανήκαν η πρώτη πολυκατοικία των Αθηνών στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας²⁴, το ξενοδοχείο Ακταίων στο Νέο Φάληρο, η Στοά Πεσμαζόγλου, όπου και το τυπογραφείο της εφημερίδας *Η Πρωία*. Οι Πεσμαζόγλου κατά τη δεκαετία του 1930 διέθεταν τον πλούτο, το κύρος και τη δυνατότητα να επιλέξουν αλλοδαπό γλύπτη για τη φιλοτέχνηση του μεγαλειώδους οικογενειακού μασωλείου τους. Άλλωστε την ίδια δεκαετία πεθαίνει και ένα επίλεκτο μέλος της οικογένειάς τους, ο διευθυντής της Τραπέζης Αθηνών Αλέξανδρος Πεσμαζόγλου.

Το προκείμενο μνημείο, μασωλείο μιας τόσο σπουδαίας οικογένειας, θα έπρεπε να στηθεί σε κεντρικό σημείο του πρώτου κοιμητηρίου της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους. Είναι ταφικό αλλά και ταυτοχρόνως δημόσιο, οιονεί ηρώον, εικόνα προβολής-επιβολής, σε ημιδημόσιο χώρο, στον κοιμητηριακό²⁵. Οι μάλλον καλές διασυνδέσεις μελών της οικογένειας στο εξωτερικό θα διευκόλυναν την επιλογή ενός από τους πιο φημισμένους ξένους γλύπτες. Να υποθέσουμε και κάποιαν απογοήτευση λόγω της νοοτροπίας εγχώριων καλλιτεχνικών κύκλων;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άκαδημία Αθηνών. 2015. *Έπετηρίς. Τα μέλη, τὸ προσωπικὸ, οἱ υπηρεσίαι καὶ τὰ δημοσιεύματα τῆς Ἀκαδημίας Αθηνών, ἔτος 2015 (90όν)*. Αθήνα: Γραφεῖον Δημοσιευμάτων τῆς Ἀκαδημίας Αθηνών.
- Brook, C. 2004. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 62. Roma: Treccani. [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-jerace_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-jerace_(Dizionario-Biografico)). Τελευταία επίσκεψη 17 Σεπτεμβρίου 2020.
- DEB. 1974. *Dizionario enciclopedico Bolaffi dei pittori e degli incisori italiani. Dall' XI al XX secolo*. Τόμος 6. Torino: G. Bolaffi.
- Δρίτσα, Μ. 1997. *Το Αρχείο Κωνσταντίνου Αντ. Βοβολίνη, Α', με τη συνεργασία της Γ. Πανσεληνά*. Αθήνα: Κέρκυρα.
- ΕΕΕ. 1988. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, 8. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. 2006. *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923. Η τέχνη του κλασικού*, πρόλογος Δ. Ζήβας, φωτογραφίες Γ. Γερόλυμπος. Αθήνα: Μέλισσα.
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ., και Μ. Δανιήλ. 2017. *Το Α' Κοιμητήριο της Αθήνας. Οδηγός των μνημείων και της ιστορίας του*, φωτογραφίες Γ. Γερόλυμπος. Αθήνα: Ολκός – Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού.
- Κορρές, Γ.Σ. 1983. «Τὸ Μασωλείο τοῦ Ἑρρίκου Σλήμαν στὸ Πρῶτο Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν.» *Φιλολογική Πρωτοχρονιά* 40:343-350.

23 Zimmern 1906, 130.

24 Καρδαμίτση-Αδάμη, 2006, 274-276.

25 Le Normand-Romain 2006, 885.

- Korres, G. (unter Mitarbeit und mit einem Anhang von M. Korres). 1981. «Das Mausoleum Heinrich Schliemanns auf dem Zentralfriedhof von Athen.» *Boreas* 4:133-173.
- _____. 1984. «Neues zum Mausoleum Henrich Schliemanns in Athen.» *Boreas* 7:317-325.
- Κωστής, Κ., και Β. Τσοκόπουλος. 1988. *Οι τράπεζες στην Ελλάδα, 1898-1928*. Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών – Παπαζήσης.
- Le Normand-Romain, A. 2006. «Sculpture under Louis-Philippe: Public monument or funerary monument?» Στο *Sculpture from the Renaissance to the Present Day*. Vol. 2, *From the Fifteenth to the Twentieth Century*, επιμ. G. Duby και J.-L. Daval, 884-885. Köln: Taschen.
- Λυδάκης, Σ. 2017. *Μια πολύτιμη γλυπτοθήκη. Το Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών*. 2η έκδοση. Αθήνα: Μέλισσα.
- Μάγερ, Κ. 1959. *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου*. Β', Ἀθηναϊκαὶ Ἐφημερίδες, 1901-1959. Ἀθήνα: χ.ε.
- Μπουρλογιάννης-Τσαγγαρίδης, Ι. 2009. «Francesco Saverio Altamura (1822-1897). Ο βίος και το έργο του.» Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- _____. 2010. *Francesco Saverio Altamura*. Αθήνα: Λούση Μπρατζιώτη.
- ΝΕΛ. 1953. *Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου»*. Τόμος 15. Ἀθήνα: Ἑγκυκλοπαιδικὴ Ἐπιθεώρησης «Ἡλιος».
- Panzetta, A. 1994. *Dizionario degli scultori italiani dell'Ottocento e del primo Novecento*, 1. 2nda edizione. Torino: Umberto Allemandi.
- Παπαδημητρίου, Δ., 2008. «Η Πρωΐα.» Στο *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, επιμ. Λ. Δρούλια και Γ. Κουτσοπανάγου, τόμ. Γ', 567-568. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Saur 2000. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Bio-bibliographischer Index A-Z*, 5. München – Leipzig: K.G. Saur.
- Τζέμος, Γ. 2013. *Τα μουσικά των ονομάτων: Τα ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.
- Thieme, U., και F. Becker. 1925. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, begründet von U. Thieme / F. Becker*, 18. Leipzig: E.A. Seeman.
- Vollmer, H. 1962. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts*, 6. Leipzig: E.A. Seeman.
- Χατζηϊωάννου, Ι.Χ. 1923. *Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος, 1821-1921. Ἡ Χρυσὴ Βίβλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Τόμ. Β'1, *Βιομηχανία - Ἐμπόριον*. Ἀθήνα: Ἰωάν. Χρ. Χατζηϊωάννου.
- Χατζηιωσήφ, Χ., επιμ. 1999. *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*. Τόμ. Α'1, *Οι Απαρχές*, 32, 68, 69, 71, 216, 269, 270, 273, 322, 326-331. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Zimmern, H. 1886. «Francesco Jerace.» *The Art Journal*:5-7.
- _____. 1906. *The Italy of the Italians*. London: Sir Isaac Pitman and Sons, Ltd.

Εικ. 1. Francesco Jerace, *Ταφικό μνημείο οίκου Ιωάννου Πεσμαζόγλου*, μετά το 1936, μάρμαρο, Α' Κοιμητήριο Αθηνών (φωτ. Δ. Παυλόπουλος).

Εικ. 2. Francesco Jerace, *Πενθούν Πνεύμα ταφικού μνημείου οίκου Ιωάννου Πεσμαζόγλου*, μετά το 1936, μάρμαρο, Α' Κοιμητήριο Αθηνών (φωτ. Δ. Παυλόπουλος).

Εικ. 3. Francesco Jerace, *Πενθούν Πνεύμα ταφικού μνημείου οίκου Ιωάννου Πεσμαζόγλου*, μετά το 1936, μάρμαρο, Α' Κοιμητήριο Αθηνών (φωτ. Δ. Παυλόπουλος).